

Ian Kershaw

**KONEC: HITLERJEVA NEMČIJA,
1944–45**

prevedel Matej Venier

Zahvale

Eno najprijetnejših opravil ob koncu pisanja knjige je izreči zahvalo tistim, ki so na različne načine prispevali k njenemu nastanku. Najprej se moram zahvaliti Britanski akademiji za denarno podporo, ki mi je omogočila, da sem se lotil začetnega raziskovanja. Hvaležen sem tudi arhivarjem in osebju različnih ustanov za hrambo zgodovinskega gradiva, v katerih sem delal; med njimi so: Bundesarchiv v Berlinu/Lichterfelde, Bundesarchiv/Militärarchiv v Freiburgu, Bibliothek für Zeitgeschichte v Stuttgartu, Bayerisches Hauptstaatsarchiv in Staatsarchiv München, Staatsarchiv Augsburg, International Tracing Service, Bad Arolsen, National Archives v Londonu, Imperial War Museum v Duxfordu in Liddell Hart Centre for Military Archives, King's College, London. Močno sem hvaležen svojemu dobremu prijatelju profesorju Gerhardu Hirschfeldu, direktorju Bibliothek für Zeitgeschichte v Stuttgartu, ki je del Württembergische Landesbibliothek, za pomoč in nasvete, prav tako pa tudi skrbnici arhivskih zbirk te ustanove, dr. Irini Renz. Dr. Susanne Urban mi je bila v veliko pomoč, ko me je vodila skozi izjemno številne vire v zvezi s pohodi smrti – ki so jih šele nedavno dali na razpolago raziskovalcem – v International Tracing Service v Bad Arolsen; zahvaliti se želim tudi direktorju te ustanove, g. Jeanu-Lucu Blondelu. V Duxfordu mi je bil pri pregledu nemških dokumentov v veliko pomoč dr. Stephen Walton s svojimi izkušnjami. Raziskovanje sem začel in končal v sijajnem Institut für Zeitgeschichte v Münchnu, kjer sem imel srečo, da so me več let sprejemali kot dobrodošlega gosta. Rad bi se najtopleje zahvalil direktorju, profesorju Horstu Möllerju in njegovim kolegom, posebno knjižničnemu in arhivskemu osebju, ki je kot vedno prijateljsko in z neomajno prijaznostjo izpolnjeval moje številne prošnje.

5 ■

Profesor Otto Dov Kulka (Jeruzalem), nadvse spoštovani kolega in prijatelj, s katerim sva si mnogo let obširno in plodno dopisovala, me je prvi usmeril na zapise v Bad Arolsensu. Poleg tega sem mu kot vedno neizmerno hvaležen za zanimanje za moje delo in tehtne nasvete. Laurence Rees, dober prijatelj in sijajen producent televizijskih dokumentarnih oddaj, je bil tako prijazen, da mi je dal na razpolago zapise pogovorov v zvezi z obravnavano snovjo iz niza televizijskih dokumentarnih oddaj, pri katerih sva sodelovala, ki jih hranijo v arhivih BBC v Londonu. Poleg tega mi je odlično svetoval in je bil vedno spodbudna družba; dajal mi je pogum in mi z veseljem pomagal. Številni drugi prijatelji in kolegi so mi pomagali, včasih ne da bi vedeli, koliko je zalegla njihova pomoč. Med njimi sem dolžan zahvalo profesorju Danielu Blatmanu (Jeruzalem) za odgovore na številna vprašanja v zvezi s pohodi smrti in za gradivo o tem, ki mi ga je prijazno poslal. Dr. Andreas Kunz iz Bundesarchiv/Militärarchiv v Freiburgu mi je dal nekaj dragocenih namigov o zadevnem arhivskem gradivu, ko sem bil zaradi tega projekta prvič tam. Dr. Heinrich Schwendemann z Univerze v Freiburgu si je nadvse prijazno vzel veliko časa, da mi je poslal dokumente o francoski okupaciji jugozahodne Nemčije leta 1945 in drugo pomembno gradivo, ki mi ni bilo lahko dostopno. Tudi drugi kolegi so mi priskrbeli dokumente, listine in razno gradivo, odgovarjali na moja vprašanja in mi omogočili, da sem jasneje razmišljal o stvareh, ki jih bom vključil v knjigo, med njimi profesor John Breuilly, dr. Michael Buddrus, g. George Burton, dr. Simone Erpel, dr. Wolfgang Holl, dr. Holger Impekoven, profesor Tim Kirk, dr. Michael Kloft, dr. Alexander Korb, g. Michael D. Miller, profesor Bob Moore (ki je storil več kot svojo dolžnost, ko mi je poslal sveženj dokumentov o dogajanju na Nizozemskem, ki je njegova glavna specialnost), profesor Jonathan Steinberg, dr. Klaus Wiegrefe in dr. Benjamin Ziemann. Ob tej priložnosti z veseljem izražam svojo toplo

zahvalo vsem in se opravičujem tistim, ki jih po nemarnosti nisem omenil.

Ko sem tipaje iskal pot v projekt, so mi neznansko mnogo pomagale dolge diskusije z dolgoletnimi nemškimi prijatelji, med katerimi so profesor Hans Mommsen (Feldafing), profesor Norbert Frei (Jena), dr. Hermann Graml in dr. Elke Fröhlich (München), ki so mi bili v veliko pomoč, da sem izoblikoval svoje ideje. Vsakemu od njih sem zelo hvaležen.

Dvema učenjakoma in prijateljema bi se rad še posebej zahvalil. Dr. Jürgen Förster, odličen zgodovinar in ugleden izvedenec za vermaht iz Zveznega vojaškega arhiva v Freiburgu (Bundesarchiv/Militärarchiv Freiburg), je odgovoril na mnoga moja vprašanja in me opozoril na pomembne zapise, ne nazadnje pa tudi prebral celoten tipkopolis knjige in dal pripombe nanj. Dr. Nick Stargardt z Magdalen Collegea v Oxfordu, ki pravkar piše pomembno študijo o nemški družbi med vojno, je prispeval vrsto nadvse prodornih razlag. Vzel si je tudi čas in se potrudil, da je prebral celotno besedilo v tipkopisu in mi dal vrsto dragocenih nasvetov. Obema sem zelo hvaležen. Seveda je treba kot vedno dodati, da sem za vse preostale napake odgovoren jaz.

Sijajnima urednikoma založbe Penguin – Simonu Winderju v Londonu in Lauri Stickney v New Yorku – sem dolžan več kot običajno hvaležnost za njune dragocene nasvete v zvezi s tipkopisom, medtem ko je bil Andrew Wylie kot vedno v neprecenljivo pomoč kot agent. Rad bi se tudi zahvalil vsem pri Penguinu, ki so pomagali narediti to knjigo. Elizabeth Stratford za sijajno lektoriranje in Cecilii Mackay za iskanje fotografij.

Končno so tu še osebni izrazi dolžne hvaležnosti. Traude in Uli Spät sta mi, kot že mnogokrat poprej, izkazovala izjemno prijazno gostoljubnost med mojimi postanki v Münchnu in sta se dolga leta iskreno zanimala za moje delo. Med celotnim potekom tega projekta mi je moja dolgoletna tajnica Beverley Eaton nudila odlično podporo, tudi po tem, ko sem

že zapustil Univerzo v Sheffieldu. Še posebej sem ji hvaležen, ker je tako učinkovito opravila težavno nalogo sestavljanja seznama citiranih del. In nazadnje, moja družina ostaja temelj, na katerem je zgrajeno vse. Moja hvaležnost in ljubezen sta namenjeni Betty, Davidu, Katie, Joeju in Elli, pa Stephenu, Becky, Sophie, Olivii in zdaj Henryju – ta je najnovejša, čudovita pridobitev družinskega seznama.

Ian Kershaw, Manchester,
november 2010

Predgovor

Ko se je zgodaj leta 1945 na obzorju kazal katastrofalni poraz, so Nemce včasih slišali govoriti, da bi raje imeli »strahoten konec kot strahote brez konca«. »Strahoten konec« so nedvomno doživljali, na načine in v razsežnostih, kakršnih v zgodovini še ni bilo. Konec je prinesel uničenje in žrtve v orjaškem merilu. Večini tega bi se bilo mogoče izogniti, če bi se bila Nemčija pripravljena ukloniti mirovnim pogojem zaveznikov. Zavračanje vsake misli na popolno kapitulacijo pred majem 1945 torej za rajh in nacistični režim ni pomenilo le uničenja, temveč samouničenje.

9 ■

Dežela, ki je v vojni poražena, skoraj vedno v nekem trenutku zaprosi za mir. Do samouničenja zaradi nadaljevanja boja do zadnjega, do skoraj popolnega opustošenja in zasedbe celotnega državnega ozemlja pride izjemno redko. Vendar se je Nemcem leta 1945 zgodilo prav to. Zakaj? Preprost odgovor je vabljev: njihov voditelj Hitler je vztrajno odklanjal vsako misel na vdajo, zato ni bilo druge možnosti kot nadaljevanje boja. Vendar se ob tem porajajo nova vprašanja. Zakaj so ljudje še vedno izpolnjevali Hitlerjeve samouničevalne ukaze? Kakšni vzvodi oblasti so mu omogočali, da je krojil usodo Nemčije, ko je bilo vsem, ki so imeli oči za gledanje, jasno, da je vojna izgubljena, dežela pa čedalje bolj opustošena? Kako dolgo so bili Nemci pripravljeni brezpogojno podpirati Hitlerja, čeprav so vedeli, da vodi deželo v uničenje? So ga dejansko še vedno voljno podpirali? Ali so to počeli zgolj iz strahu? Kako in zakaj so se oborožene sile še bojevale in je državni ustroj deloval prav do konca? Kakšne druge možnosti so imeli Nemci, civilisti in vojaki v zadnjem obdobju vojne? Ta in druge uganke kmalu vzniknejo iz tistega, kar se sprva zdi enostavno vprašanje, ki ponuja preprost odgovor. Razrešiti jih je mogoče le, če raziščemo mehanizme oblasti in miselne vzorce, ki so bili na delu, ko je katastrofa neizprosno

požirala Nemčijo v letih 1944–1945. To poskušam storiti s to knjigo.

Sprva sem na pisanje takšne knjige pomislil zato, ker se na svoje presenečenje nisem mogel spomniti katerega drugega dela, v katerem bi kdo poskušal storiti, kar sem imel v mislih. Seveda obstaja za cele knjižnice knjig o koncu vojne, napisanih z različnih zornih kotov, ki se močno razlikujejo po kvaliteti. Obstajajo pomembne študije o najvišjih nacističnih voditeljih; vedno več jih je posvečenih nekaterim pokrajinskim vodjem, gavljateljcem.¹ Obstaja tudi vrsta življenjepisov vodilnih vojaških osebnosti.² Nastalo je tudi dobesedno na tisoče pripovedi o dogodkih v zadnjih vratolomnih tednih Tretjega rajha na bojiščih in, kot se včasih zdi, za skoraj vsako mesto in vas v Nemčiji. V mnogih krajevnih študijah najdemo nazorne – pogosto strahotne – opise usode posameznih krajev, ki jih je zajel neustavljivi prodor zavezniškega in sovjetskega vojaškega uničevalnega stroja.³ Zapisanih spominov na doživetja na fronti ali v domovini, v mestih pod udarom zavezniških bomb ali na strahote bega in brezdomstva je obilo. Podrobne, pogosto področno omejene vojaške zgodovine ali pripovedi o določenih večjih bitkah so prav tako nekaj običajnega, posebno bitka za Berlin pa je bila, naravno, osrednja tema številnih del.⁴ Šesti zvezek uradne zgodovine vojne Nemške demokratične republike, ki je izšel leta 1980, ne glede na svojo obvezno ideološko navlako predstavlja dragocen poskus v smeri izčrpne vojaške zgodovine, ki ni omejena na dogodke na bojiščih.⁵ In pozneje izdani zadnji zvezki izjemne uradne zbirke Zvezne republike Nemčije o vojaški zgodovini vsebujejo odlične podrobne študije o vermahtu, ki pogosto segajo daleč onkraj zgodovine bojnih operacij.⁶ Tudi tako pa se ta in druga odlična dela o vojaški zgodovini⁷ dotikajo le nekaterih – sicer pomembnih – vidikov tistega, kar sem imel za nujno opravilo, če naj najdemo odgovore na vprašanja, ki sem se jih hotel lotiti.

Prvotno sem se problema nameraval lotiti preko raziskovanja strukture oblasti v nacistični Nemčiji v tem zadnjem obdobju. Zdelo se mi je, da večje strukturne zgodovine Trejtjega rajha večinoma izzvenijo pozno v letu 1944 in dokaj površno opravijo z zadnjimi meseci režima.⁸ To velja tudi za študije o nacistični stranki in njenih podružnicah.⁹ Vendar mi je naglo postalo jasno, da zgolj strukturna analiza ne bo zadostovala in da moram svoje raziskovanje razširiti na miselnost ljudi – na različnih ravneh, ki je podpirala nadaljnje delovanje režima. Vsestranske študije miselnosti Nemcev v zadnjih mesecih se še niso lotili.¹⁰ Torej jo je treba rekonstruirati iz drobcev.

Poskusil sem zajeti razmišljanje vladajočih in vladanih, nacističnih voditeljev in nižjih slojev civilnega prebivalstva, generalov in navadnih vojakov tako na vzhodnem kot zahodnem bojišču. Platno je razsežno in moral sem slikati z debelim čopičem. Seveda lahko predstavim le izbrane primere in z njimi ponazorim spekter različnih drž. Kajti ena večjih težav, ko poskušamo posploševati v zvezi z miselnostjo, je v tem, da se je v svojih zadnjih mesecih, še hitreje pa v zadnjih tednih nacistični režim hkrati krčil in drobil. Nemčija je bila velika dežela, in medtem ko so skrajna bremena vojne prizadevala vse njene pokrajine, se to ni dogajalo istočasno oziroma na enak način. Izkušnje civilnega prebivalstva v različnih delih dežele in vojakov na različnih vojnih prizoriščih so se naravno razlikovale med seboj. Raje kot da bi se zatekel k površnim posplošitvam, sem poskušal ujeti odsev različnih miselnih pristopov.

Knjiga v glavnem pripoveduje o tistem, kar bi lahko označili za večino nemškega prebivalstva. Bili so sicer tudi drugi, ki niso hoteli in niso mogli pripadati večinskemu toku nemške družbe, z izkušnjami, ki jih ne bi mogli zlahka oklestiti do posplošenja, ker so se precej razlikovale od izkušenj večine Nemcev. Usoda strahotno preganjanih skupin nedotakljivih v krempljih nacistov oblikuje nadaljnji pomemben del zgodbe o

neprekinjenem delovanju čedalje bolj propadajočega in neizprosni pogubi zapisanega nacističnega režima. Položaj večine Nemcev je bil sicer skrajno nezavidljiv, za rasne in politične sovražnike režima, ki so bili med njegovim sesuvanjem izpostavljeni najbolj zavržnemu maščevanju, pa so bili morilski zadnji meseci čas komaj predstavljive groze. Še tedaj, ko je slabel in se opotekal v vsakem drugem pogledu, je nacističnemu režimu uspelo do zadnjega ustrahovati, ubijati in uničevati.

Zgodovina nacističnega režima v njegovih zadnjih mesecih je zgodovina razkroja. Ko sem si prizadeval poiskati odgovore na vprašanja, ki sem si jih zastavil, je bila glavna metodološka težava strah vzbujajoča naloga poskusiti združiti različne vidike propada Tretjega rajha v enotno zgodovino. To bi pomenilo poskušati napisati strnjeno zgodovino razkroja.

Edini prepričljiv način za ta poskus je bil po mojem mnenju pripovedni pristop – sicer s tematsko razvrstitvijo znotraj vsakega poglavja – s katerim bi pokrili zadnje mesece režima. Logična izhodiščna točka bi bil junij 1944, ko se je Nemčija znašla v obkolitvi. Na zahodu so zavezniki po uspešnem izkrcanju v Normandiji utrdili mostišča, na vzhodu pa je prišlo do uničujočega preboja Rdeče armade. Vendar sem se odločil začeti s časom neposredno po poskusu atentata na Hitlerja julija 1944, ker je ta zaznamoval notranji prelom za nacistični režim. Od tedaj sem se v zaporednih poglavjih ozrl na odzive Nemcev na zlom vermahta na zahodu septembra, na prvi vdor Rdeče armade na nemška tla v naslednjem mesecu, upe, ki jih je zbudila in kmalu tudi zatrla ardenska ofenziva v decembru, katastrofo v vzhodnih pokrajinah, ki so jih januarja zasedli Sovjeti, hudo okrepitev strahovlade doma februarja, sesuvanje režima v marcu, zadnje krčevite poskuse vztrajanja v aprilu – ki jih je spremljalo nenadzorovano nasilje nad nemškimi državljani, še posebej nad tistimi, ki jih je režim imel za sovražnike, ter prizadevanja Dönitzevega režima še zgodaj v maju, da bi se bojeval dalje, dokler nemških vojakov

na vzhodu ne bi privedli na zahod. Knjiga se konča z nemško kapitulacijo 8. maja 1945 in aretacijo članov Dönitzeve vlade.

Zdelo se mi je, da je mogoče le s pripovednim pristopom ujeti silnice – in dramsko napetost – obdobja umiranja režima, ki je zaradi čedalje hujših vojaških porazov neizprosno razpadal. Le tako je bilo tudi mogoče prikazati obupane, vendar več mesecev delno uspešne poskuse, da bi odložili neizogibno, improvizacijo in strganje po dnu soda, s katerima je sistem podaljševal svoje delovanje, čedalje hujšo nasilnost, ki se je stopnjevala do blaznosti, in samouničevalno početje nacistov, zaradi katerega se je njihov sistem sesul vase. Nekaj pomembnih motivov zgodbe nujno nastopa v več kot enem poglavju. Bombardiranje mest, uhajanje vojakov, pohodi smrti jetnikov iz koncentracijskih taborišč, evakuacija civilnega prebivalstva, sesuvanje morale, stopnjevanje notranjega zatiranja, čedalje vratolomnejši propagandni podvigi, na primer, niso omejeni na eno samo epizodo. S pripovedno zgradbo sem hotel tudi ponazoriti, kako sta se sicer neprestano vsepovsod navzoča uničenje in groza v teh mesecih iz dneva v dan stopnjevala. Zato sem poskušal biti skrajno pozoren na časovno zaporedje dogodkov in graditi celotno sliko ob pomoči arhivskih virov; pri tem sem izdatno vključeval odlomke sodobnih dnevnikov in pisem.

Pomembno je tudi poudariti, kaj ta knjiga ni. Ni vojaška zgodovina, zato se ne spuščam v nobene podrobnosti dogajanja na bojiščih in podajam le kratek pregled razvoja dogodkov na frontah kot ozadje za vprašanja, ki so osrednja tema knjige. Moja knjiga tudi ni poskus zgodovine načrtovanja zaveznikov ali opisa stopenj njihovega osvajanja.¹¹ Raje podajam pogled na vojno izključno skozi nemške oči, ker poskušam bolje razumeti, kako in zakaj je mogel nacistični režim zdržati tako dolgo. In končno, knjiga se ne ukvarja s pomembnim vprašanjem kontinuitete po kapitulaciji in v obdobju okupacije ali z vedenjem nemškega prebivalstva na območjih, zasedenih še pred koncem vojne.¹²

Nemogoče je obnoviti resničnost, kakršna je morala biti v tistih strašnih mesecih, ko so bili navadni ljudje prisiljeni preživeti v nenavadnih – in grozljivih – okoliščinah. In čeprav sem se mnogo let poklicno ukvarjal s Tretjim rajhom, mi je bilo še vedno težko v polni meri dojeti obseg trpljenja in umiranja v tem času, ko je vojna dosegla vrhunec. Trpljenja ne bi smeli in ga tudi ne moremo skrbno na goli številčne podatke o žrtvah. Vseeno že preprosta misel, da so znašale izgube (mrtvi, ranjeni, pogrešani in ujeti) v vermahtu – če pustimo ob strani izgube zahodnih zaveznikov in Rdeče armade – v zadnjem obdobju vojne okoli 350.000 ljudi na mesec, sama po sebi daje vtis o popolni klavnici na bojiščih, da-leč hujši od tiste v prvi svetovni vojni. Tudi v sami Nemčiji je smrt kosila vsepovsod. Prav v zadnjih mesecih vojne je zaradi zračnih napadov na nemška mesta umrla večina od približno pol milijona žrtev zavezniških bombardiranj. V teh mesecih je izgubilo življenje več sto tisoč beguncev, ki so bežali s pota Rdeči armadi. Ne nazadnje so strahotni pohodi smrti internirancev v koncentracijskih taboriščih, ki so v glavnem potekali med januarjem in aprilom 1945, in grozovitosti, ki so jih spremljale, po ocenah zahtevali četrto milijono žrtev, umrlih zaradi mraza, stradanja, izčrpanosti in pobijanja vsevprek. Komaj si je mogoče predstavljati, kakšna klavnica je postal Tretji rajh v zadnjih mesecih svojega obstoja.

Ob koncu pisanja te knjige pa sem vseeno mislil, da sem bližje odgovoru na vprašanje, ki sem si ga zastavil: kako in zakaj je mogel Hitlerjev režim glede na čedalje hujše in obsežnejše razdejanje delovati tako dolgo, čeprav, razumljivo, s čedalje manjšo učinkovitostjo. Če tudi drugi mislijo, da to po branju te knjige bolje razumejo, bom zelo zadovoljen.

Dramatis personae

Naslednji seznam vključuje le tiste nemške politične in vojaške voditelje, ki na nek način zavzemajo pomembno mesto v besedilu, in se omejuje na naštevanje njihovih položajev in činov v mesecih, ki jih pokriva ta knjiga, med julijem 1944 in majem 1945.

POLITIČNO VODSTVO RAJHA

BORMANN, MARTIN (1900–1945): vodja strankine pisarne, Hitlerjev tajnik.

GOEBBELS, JOSEPH (1897–1945): minister rajha za ljudsko prosveto in propagando; pooblaščenec rajha za totalno vojno od julija 1944.

GÖRING, HERMANN, maršal rajha (1893–1946): predviden za Hitlerjevega naslednika; vodja Štiriletnega načrta; predsedujoči Svetu za obrambo rajha, vrhovni poveljnik Luftwaffe.

HIMMLER, HEINRICH (1900–1945): Reichsführer-SS; vodja nemške policije; komisar rajha za krepitev nemškega naroda, minister rajha za notranje zadeve in pooblaščenec za upravo rajha; vrhovni poveljnik nadomestne vojske od julija 1944.

HITLER, ADOLF (1889–1945): vodja; državni voditelj, vodja vlade rajha; vodja nacistične stranke, vrhovni poveljnik vermahta, najvišji poveljnik vojske.

KALTENBRUNNER, ERNST (1903–46): SS-Obergruppenführer; vodja varnostne policije in Varnostne službe

KRITZINGER, WILHELM (1890–1947): državni sekretar v kanclerski pisarni rajha.

LAMMERS, HANS-HEINRICH (1879–1962): minister rajha in načelnik kanclerske pisarne rajha.

15 ■

LEY, ROBERT (1890–1945): organizacijski vodja nacistične stranke za rajh, vodja Nemške delavske fronte.

RIBBENTROP, JOACHIM VON (1893–1946): zunanji minister rajha.

SCHWERIN VON KROSIGK, LUTZ GROF (1887–1977): finančni minister rajha; prvi minister in zunanji minister rajha v Dönitzevi vladi.

SEYß-INQUART, ARTHUR (1892–1946): komisar rajha za zasedena ozemlja Nizozemske.

SPEER, ALBERT (1905–1981): minister rajha za oboroževanje in vojno proizvodnjo; minister rajha za industrijo in proizvodnjo v Dönitzevi vladi.

STUCKART, WILHELM (1902–1953): SS-Obergruppenführer; državni sekretar v ministrstvu rajha za notranje zadeve; minister rajha za notranje zadeve v Dönitzevi vladi.

POKRAJINSKI VODJE

GIESLER, PAUL (1895–1945): gavljater za München-Zgornjo Bavarsko.

GREISER, ARTHUR (1897–1946): gavljater za Reichsgau Wartheland.

GROHÉ, JOSEF (1902–1988): gavljater za Köln in Aachen.

HANKE, KARL (1903–1945): gavljater Spodnje Šlezije.

HOFER, FRANZ (1902–1975): gavljater Tirolske in Predarlske.

HOLZ, KARL (1895–1945): gavljater Frankovske.

KOCH, ERICH (1896–1986): gavljater Vzhodne Prusije.

RUCKDESCHEL, LUDWIG (1907–1986): gavljater Bayreutha, april–maj 1945.

WÄCHTLER, FRITZ (1891–1945): gavljater Bayreutha do aprila 1945.

WAHL, KARL (1892–1981): gavljater Švabske.

VOJAŠKO VODSTVO

BLASKOWITZ, JOHANNES, generalpolkovnik (1883–1948): vrhovni poveljnik Armadne skupine G v obdobju maj–september 1944, nato december 1944–januar 1945; vrhovni poveljnik Armadne skupine H, januar–april 1945.

DIETRICH, SEPP, SS-Oberstgruppenführer in generalpolkovnik Waffen-SS (1892–1966): poveljnik 6. tankovske armade SS, oktober 1944–maj 1945.

DÖNITZ, KARL, veliki admiral (1891–1980): vrhovni poveljnik mornarice; predsednik rajha po Hitlerjevi smrti.

GUDERIAN, HEINZ, generalpolkovnik (1888–1954): načelnik generalštaba vojske, julij 1944–marec 1945.

17 ■

HARPE, JOSEF, generalpolkovnik (1887–1968): vrhovni poveljnik Armadne skupine A, september 1944–januar 1945; poveljnik 5. tankovske armade, marec–april 1945.

HAUSSER, PAUL, SS-Oberstgruppenführer in generalpolkovnik Waffen-SS (1880–1972): vrhovni poveljnik Armadne skupine G, januar–april 1945.

HEINRICI, GOTTHARD, generalpolkovnik (1886–1971): poveljnik 1. tankovske armade, avgust 1944–marec 1945; vrhovni poveljnik Armadne skupine Visla, marec–april 1945.

HOßBACH, FRIEDRICH, general (1894–1980): poveljnik 4. armade, julij 1944–januar 1945.

JODL, ALFRED, generalpolkovnik (1890–1946): poveljnik Operativnega štaba vermahta v Vrhovnem poveljstvu vermahta.

KEITEL, WILHELM, feldmaršal (1882–1946): poveljnik Vrhovnega poveljstva vermahta.

KESSELRING, ALBERT, feldmaršal (1885–1960): vrhovni poveljnik na jugu do marca 1945; vrhovni poveljnik na zahodu, marec–april 1945.

- MANTEUFFEL, HASSO VON, general oklepni enot (1897–1978): poveljnik 5. tankovske armade, september 1944–marec 1945; poveljnik 3. tankovske armade, marec–maj 1945.
- MODEL, WALTER, feldmaršal (1891–1945): vrhovni poveljnik Armadne skupine Center, junij–avgust 1944; vrhovni poveljnik na zahodu, avgust–september 1944; vrhovni poveljnik Armadne skupine B, september 1944–april 1945.
- REINHARDT, GEORG-HANS, generalpolkovnik (1887–1963): vrhovni poveljnik Armadne skupine Center, avgust 1944–januar 1945.
- RENDULIĆ, LOTHAR, generalpolkovnik (1887–1971): vrhovni poveljnik Armadne skupine Kurlandija, januar 1945, marec–april 1945; vrhovni poveljnik Armadne skupine Sever, januar–marec 1945; vrhovni poveljnik Armadne skupine Jug (ob koncu aprila preimenovane v ‚Ostmark‘), april–maj 1945.
- RUNDSTEDT, GERD VON, feldmaršal (1875–1953): vrhovni poveljnik Armadne skupine Zahod, september 1944–marec 1945.
- SCHÖRNER, FERDINAND, generalpolkovnik, od 5. aprila 1945 feldmaršal (1892–1973): vrhovni poveljnik Armadne skupine Sever, julij 1944–januar 1945; vrhovni poveljnik Armadne skupine Center, januar–maj 1945.
- VIETINGHOFF-Scheel, HEINRICH VON, generalpolkovnik (1887–1952): vrhovni poveljnik Armadne skupine Kurlandija, januar–marec 1945; vrhovni poveljnik na jugu, marec–maj 1945.
- WOLFF, KARL, SS-Obergruppenführer, general Waffen-SS (1900–84): od julija 1944 pooblaščen general za nemški vermaht v Italiji.

Krajšave

- bAB Bundesarchiv Berlin/Lichterfelde
BA/MA Bundesarchiv/Militärarchiv, Freiburg
BDC Berlin Document Center
BfZ Bibliothek für Zeitgeschichte, Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart
BHStA Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München
DNB Deutsches Nachrichtenbüro (Nemška tiskovna agencija)
DRZW Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg
DZW Deutschland im Zweiten Weltkrieg
HSSPF Höherer SS- und Polizeiführer
IfZ Institut für Zeitgeschichte, München
IMT International Military Tribunal
ITS International Tracing Service, Bad Arolsen
IWM Imperial War Museum, Duxford
KTb/OKW Kriegstagebuch des Oberkommando der Wehrmacht
KTb/SKL Kriegstagebuch der Seekriegsleitung
LHC Liddell Hart Centre for Military Archives, King's College, London
MadR Meldungen aus dem Reich
NAL National Archives London
Nbg.-Dok. Nürnberg-Dokument (neobjavljeni dokumenti s sojenja)
NCO *non-commissioned officer* (podčastnik)
NL Nachlaß (zapuščina)
NSDAP Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nacionalsocialistična nemška delavska stranka)

19 ■

- NSFO Nationalsozialistischer Führungsoffizier
- NSV Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Nacionalsocialistična ljudska organizacija za socialno skrbstvo)
- OKH Oberkommando des Heeres (Vrhovno poveljstvo kopenske vojske)
- OKW Oberkommando der Wehrmacht (Vrhovno poveljstvo oboroženih sil)
- OT *Organisation Todt*
- PWE Political Warfare Executive
- RPÄ Reichspropagandaämter
- RPvNB/OP Regierungspräsident von Niederbayern und der Oberpfalz (predsednik vlade (vodja pokrajinske uprave) Spodnje Bavarske in Zgornjega Palatinata)
- RPvOB Regierungspräsident von Oberbayern (predsednik vlade Zgornje Bavarske)
- RPvOF/MF Regierungspräsident von Oberfranken und Mittelfranken (predsednik vlade Zgornje Frankovske in Osrednje Frankovske)
- RVK Reichsverteidigungskommissar(e) (državni komisar(ji) za obrambo)
- SD Sicherheitsdienst (Varnostna služba)
- SHAEF Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force
- StAA Staatsarchiv Augsburg
- StAM Staatsarchiv München
- TBJG *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*
- VB *Völkischer Beobachter*
- VfZ *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*
- YVS *Yad Vashem Studies*

KONEC

Uvod:

Razsulo v plamenih

Sreda, 18. april 1945: ameriški vojaki so na dohodih v mesto Ansbach, upravno središče osrednje Frankovske. Nacistični okrajni vodja je ponoči pobegnil, večina nemških vojakov se je pomaknila proti jugu, meščani so že več dni preseljeni v protiletalska zaklonišča. Vsak razumen razmislek bi narekoval vdajo. Vendar je vojaški poveljnik mesta, dr. Ernst Meyer – šestinpetdesetletni polkovnik Luftwaffe z doktoratom iz fizike – fanatičen nacist in vztraja pri bojevanju do konca. Devetnajstletni študent teologije, za boj nesposobni Robert Limpert se odloči nekaj narediti, da mesto ne bi bilo uničeno v nesmiselni bitki za zadnji okop.

23 ■

Limpert je bil v prejšnjem mesecu priča popolnemu uničenju čudovitega mesta Würzburg zaradi zavezniškega bombardiranja. To ga je spodbudilo, da se je v začetku aprila odločil za tvegano razširjanje letakov, na katerih se je zavzemal za vdajo Ansbacha brez boja, da bi ohranili nedotaknjena njegova slikovita rokokojska in baročna poslopja. Zdaj se spusti v še bolj nevarno pustolovščino. Okoli 11.00 sredi tistega prijaznega pomladanskega dopoldneva prereže telefonske žice, o katerih domneva, da povezujejo poveljnikov sedež z enoto vermahta zunaj mesta – dejansko brezploden poskus sabotaže, kajti ne da bi on to vedel, so vojaško oporišče pravkar preselili. Pri tem ga zalotita dva fanta, člana Hitlerjeve mladine. Poročata o tem, kar sta videla, in krajevna policija se nemudoma odzove. Na Limpertov dom pošljejo policista, ki pri mladeniču najde pištolo ter obremenilne dokaze in ga aretirata.

Krajevna policija poroča o aretaciji civilni upravi, kar je je ostalo v Ansbachu, od tam pa telefonirajo vojaškemu poveljniku, ki ga trenutno ni v mestu. Predvidljivo besen ob tistem,

kar je slišal, skliče tričlansko sodišče, ki ga sestavljajo policijski načelnik, njegov namestnik in poveljnikov pribočnik. Po farsičnem »sojenju«, ki traja le nekaj minut, med katerim obtoženemu ni dovoljeno govoriti, ga poveljnik obsodi na smrt; obsodbo je treba izvršiti takoj.

Kot mu pred vhodom v mestno hišo nataknejo zanko okoli vratu, se Limpertu uspe osvoboditi in steči proč, vendar ga policija po sto metrih ujame ter ga kričече ga in z brcami za lase privleče nazaj. Nihče v zbrani množici mu ne poskuša pomagati. Nekateri celo udrihajo s pestmi po njem in ga suvajo z nogami. Spet mu nataknejo zanko okoli vratu in ga obesijo. Vendar se vrv pretrga in on pade na tla. Še enkrat mu nataknejo zanko; končno zabinglja mrtev na trgu pred mestno hišo. Poveljnik ukaže, naj pustijo truplo viseti, »dokler se ne usmradi«. Malo po tem verjetno zaseže kolo in nemudoma pobegne iz mesta. Štiri ure pozneje brez strela v Ansbach vkorakajo Američani in z vrvi odrežejo truplo Roberta Limperta.¹

Kot kaže ta mračna epizoda, je, kar zadeva zatiralsko strahovlado, režim deloval vse do zadnjega. Vendar pri tem ni šlo zgolj za pobesnelega nacističnega vojaškega poveljnika, polkovnika Luftwaffe dr. Meyerja, ki je opravil z zalotenim izdajalcem in saboterjem, pač pa za funkcionarja režima, ki je uveljavljal svojo voljo s premočno silo. Celo spričo tolikšnega fanatizma bi si lahko policisti, vedoč, da bodo Američani zdaj zdaj vstopili, poskušali prihraniti prihodnje težave s tem, da bi zavlačevali z aretacijo in zasliševanjem Limperta. Namesto tega so se odločili, da bodo postopali po pravilih, kar najbolj učinkovito opravili tisto, kar so imeli za svojo dolžnost, in še naprej delovali kot nižji varuhi postave, ta pa ni bila nič drugega kot izraz poveljnikove samovolje, kar so vsi videli, kot so pozneje priznali.

Enako bi lahko rekli o načelniku krajevne civilne uprave. Tudi on bi lahko uporabil svoje izkušnje in zavlačeval, vedoč, da bo bojev naglo konec. Namesto tega je pospešil postopke,

kolikor je mogel, in sodeloval s poveljnikom. Meščani, ki so prišli na trg pred mestno hišo in videli Limperta zbežati, bi mu lahko v tem kritičnem trenutku skupaj priskočili na pomoč, pa so nekateri od njih pomagali policiji vleči otepajočega se mladeniča nazaj na kraj usmrtitve. Torej so na vsaki ravni tudi v teh skrajnih okoliščinah v zadnjih trenutkih vojne, vsaj kar zadeva Ansbach, tisti na oblasti še naprej delovali v interesu režima – in pri tem jim ni manjkalo ljudske podpore.

Tako strahotni dogodki, ko so krajevni prebivalci poskušali preprečiti nesmiselno uničevanje ob samem koncu in bili deležni divjaških povračilnih ukrepov, medtem ko so bili drugi še vedno pripravljeni podpirati funkcionarje režima in njihovo zatiralsko početje, niso bili redkost v teh sklepnih dejanjih najstrahotnejše vojne v zgodovini. Ducate drugih primerov bi lahko izbrali v dokaz, da je režimska strahovlada delovala brez prekinitve – zdaj, v zadnjih mesecih spopada je bila uperjena proti lastnim državljanom enako kot proti tujim delavcem, jetnikom, Judom in drugim, ki jih je imela oblast že dolgo za svoje sovražnike.²

Režim ni deloval do zadnjega le zaradi vedno bolj divjaškega nasilja fanatikov in obupancev. Pomembnejše od vsega je bilo vedenje vojakov. Če bi vermaht nehal delovati, bi se režim sesul. Znamenja razkroja in razpada vermahta so bila v zadnjih obdobjih vojne mnogostranska, še najbolj so bila vidna za zahodu. Vojaki so dezertirali kljub grožnjam s krutimi kaznimi. V začetku leta 1945 so predvsem na zahodu mnogi čutili, da boj nima smisla, in so hoteli samo še nazaj k svojim družinam. Vendar se je vermaht bojeval dalje. Generali in poveljniki na terenu so tudi v najbolj brezupnih okoliščinah še naprej izdajali povelja. In njihova povelja so izpolnjevali.

Pod točo bomb, v smrtonosnem uničevanju velemest in mest, ko se je rajh sesuval pod udarci mnogo močnejših sil na vzhodu in zahodu, je privid normalnosti v čedalje hujšem kaosu vzdrževala birokracija, ki je napela vse sile, da bi delovala dalje. Seveda je rajh tonil vsak dan bolj, komunikacijske

povezave so se trgale, transportno omrežje je bilo pri kraju, temeljne dobrine kot plin, elektrika in voda niso bile več na voljo milijonom gospodinjev in državna uprava se je soočala z velikanskimi stvarnimi težavami. Vendar v tistih delih Nemčije, ki še niso prešla pod okupacijsko upravo, ni bilo zdrsa v anarhijo. Državna uprava je delovala, čeprav neučinkovito spričo skrajnih težav in obsežnega premeščanja. Vojaška in civilna sodišča so še naprej izrekala vedno težje obsodbe. Aprila 1945 so kljub oviram še vedno izplačevali plače in mezde.³ Štipendije, ki jih je podelila vodilna univerza v Berlinu, so do zadnjih tednov vojne izplačevali tudi tujim študentom, kajti še tedaj so jih imeli za vložek v krepitev nemškega vpliva v »novi Evropi«.⁴

Kljub zaprekam, ki jih je bilo vedno več, je razdeljevanje čedalje težje dostopnih obrokov hrane ob vseh težavah nekako potekalo in kljub vedno večji improvizaciji in naglici so vojake vsaj za silo nahranili in jih obdržali v boju. Omejene oblike razvedrila so še vedno nekako delovale kot namerno zavajanje, da bi spodbudili moralo in za nekaj hipov odvrnili pozornost od razraščajoče se katastrofe. Zadnji koncert berlinskih filharmonikov je potekal 12. aprila, štiri dni pred začetkom sovjetskega naskoka na prestolnico rajha. Seveda je bil na programu finale Wagnerjevega *Somraka bogov*.⁵ Nekaj kinodvoran je ostalo odprtih. Le teden dni preden je Stuttgart 22. aprila kapituliral, so se lahko njegovi meščani za trenutek zamotili od svojih pretresov z ogledom filma *Ženska mojih sanj*.⁶ Celo nogometne tekme so še igrali. Zadnja tekma med vojno je potekala še poznega 23. aprila 1945, ko je FC Bayern München, »Gaumeister« leta 1945, premagal svoje mestne tekmece, TSV 1860 München, s 3 : 2.⁷ Okrnjeni časopisi so še vedno izhajali. Osrednje nacistično glasilo, *Völkischer Beobachter*, je v neokupiranem delu južne Nemčije izhajalo prav do konca. Njegova zadnja izdaja, 28. aprila 1945, dva dni pred Hitlerjevim samomorom v berlinskem bunkerju, je imela na prvi strani naslov »Trdnjava Bavarska«.

Vzroki za padec Nemčije so očitni in dobro znani. Zakaj in kako je Hitlerjev rajh deloval do bridkega konca, je manj jasno. To poskuša razložiti ta knjiga.

Dejstvo, da režim *je* zdržal do konca – in vojna se je končala šele, ko je bila Nemčija vojaško potolčena in prisiljena v predajo, njeno gospodarstvo uničeno, njena mesta v ruševinah, dežela pod zasedbo tujih sil – je nekaj izjemnega v zgodovini. Vojne med državami v moderni dobi so se običajno končale z nekakšnim izpogajanim sporazumom. Vodilne elite držav, ki se jim je obetal vojaški poraz, so običajno v nekem trenutku zaprosile za mir in z določeno mero prisile je prišlo do ozemelskega dogovora ne glede na to, kako neugoden je ta bil. Konec prve svetovne vojne se ujema s tem vzorcem. Konec druge svetovne vojne je bil docela drugačen. Voditelji Nemčije v letu 1945 so vedeli, da je vojna izgubljena in da se obeta popolno uničenje, pa so se bili vseeno pripravljene bojevati se dalje, dokler njihova država ni bila dejansko uničena.

27 ■

Avtoritarni režimi, ki se soočajo s porazom v nepriljubljenih vojnah in jih očitno čaka katastrofa, običajno ne ostanejo na oblasti do samega propada. Nekatere od njih so spodnesle revolucije od spodaj kot v Rusiji leta 1917 in v Nemčiji leta 1918 (v tem primeru po tistem, ko je vojaška elita že povlekla poteze za končanje izgubljene vojne). Druge – in ta razvoj dogodkov je pogostejši – so z udarom od znotraj zrušile elite, ki niso hotele propasti skupaj s propadajočim režimom in so hotele rešiti vsaj nekaj. Odličen primer za to je odstavitev Mussolinija, ki ga je leta 1943 odstranil njegov lastni Veliki fašistični svet. V nasprotju s tem se je režim v Nemčiji, ki so ga vsi, ne le običajni ljudje, temveč tudi tisti na položajih, tako civilnih kot vojaških, imeli za zapisanega propadu, bojeval, dokler ni bil popolnoma uničen, država pa se je v nasprotju z letom 1918 znašla pod tujo okupacijo.⁸ Približne vzporednice nam pridejo na misel le v primerih Japonske leta 1945 (ta se je vdala, ko dežela še ni bila okupirana) in, bolj nedavno, pa v

tem primeru zelo od daleč (glede na zelo kratko in enostransko vojno), Iraka Sadama Huseina.

Ob primerjanju let 1918 in 1945 v Nemčiji se spet poraja vprašanje: kako in zakaj se je mogla Hitlerjeva Nemčija bojovati do bridkega konca? Ali se ta strahotna vojna ni mogla končati drugače? In če ne, zakaj ne? »Resnična uganka,« so upravičeno pripominjali, »je, zakaj se je ljudstvo, ki je hotelo preživeti, tako krčevito in divje bojevalo in ubijalo skoraj do zadnjih trenutkov vojne.«⁹

Seveda v prvi svetovni vojni ni bilo zahteve zaveznikov po »brezpogojni vdaji«. S to formulo, ki jo je iznašel predsednik ZDA Franklin Delano Roosevelt na konferenci v Casablanci januarja 1943, britanski ministrski predsednik pa se je z njo strinjal, se je prvič zgodilo, da suvereni državi ni bilo ponujeno nič drugega kot popolna in brezpogojna kapitulacija.¹⁰ To so zgodnjih v povojnih letih pogosto pograbili zlasti nemški generali kot edino in zveličavno razlago za žilavo nemško upiranje, kajti, kot so trdili, »zahteva po ‚brezpogojni vdaji‘ je izključila vse druge možnosti«. ¹¹ Nekateri nekdanji vojniki so še dolgo po koncu vojne vztrajno zatrjevali, da jih je vzpodbujala k nadaljnjemu boju.¹² Zagotovo je mogoče dokazovati, da je zahteva pomenila oviro in je preprosto šla na roko nacistični propagandi. Kot taka je vsaj v začetku krepila odločenost za odpor, vendar je vprašljivo, ali je pripisovanje krivde za to zaveznikom zaradi njihove zgrešene politike »brezpogojne vdaje« kaj več kot tisto, čemur je neki izvedenec rekel »prazen izgovor«. ¹³ Po besedah generala Walterja Warlimonta, namestnika operativnega vodje OKW, se je vrhovno poveljstvo vermahta »komaj kaj menilo zanjo« in »operativni štab OKW ni nikoli pretresal njenih vojaških posledic«. ¹⁴ Z drugimi besedami: na strategijo nemškega vojaškega vodstva v zadnjem obdobju vojne – ali njeno odsotnost – ni vplivala. Odgovore na vprašanje, zakaj se je Nemčija še naprej bojevala, bo torej treba iskati manj v zahtevi zaveznikov, ne glede na njene dobre ali slabe strani, kot v strukturah nemškega

režima ob njegovi smrtni uri in miselnosti, ki je uravnavala njegovo početje.

Zakaj se Nemci v nasprotju z letom 1918 niso dvignili proti režimu, ki jih je tako očitno pehal v pogubo? V zgodnjem povojnem obdobju, ko se je nemško ljudstvo komaj začelo postavljati na noge in so poskušali ljudje vnovič zaživeti po pretresu tolikšnega umiranja in uničenja, ni nihče premišljeval o globljih vzrokih za katastrofo, ki je prizadela njihovo deželo. Nikomur se ni zdelo potrebno iskati razlage onkraj teroristične narave nacističnega režima. Za Nemce je bilo lažje in v nekaterih pogledih bolj pomirjujoče, če so se imeli za nemočne žrtve brezobzirnega zatiranja s strani svojih surovih voditeljev, ko je totalitarna policijska država v kali zatrla vsako njihovo pobudo. Ti občutki so bili razumljivi in, kot bomo videli v naslednjih poglavjih, do določene mere gotovo upravičeni. Seveda ni mogoče zanikati apologetskega napora, s katerim so tovrstne razlage v povojni Nemčiji uporabili za to, da so skoraj celotno družbo odvezali krivde za zločine, ki so jih preprosto odložili na Hitlerjev prag: za vse je bil kriv vsemogočni diktator s svojo kliko zločinsko brezobzirnih nacističnih voditeljev. Tudi strokovne razlage v povojnem obdobju so pretežno poudarjale strahovlado in zatiranje v okviru teorije »totalitarnega« sistema, ki prevladuje v večini literature s področja zgodovinske znanosti in političnih ved tistega časa (čeprav se nihče ni neposredno osredotočil na zadnje obdobje vojne).¹⁵ Družba torej, ki je bila prisiljena v sprejemanje režima, ni mogla delovati zaradi vsestranske prisile znotraj skrajno zatiralske »totalitarne države«; tako se je glasila dozdevno ustrezna razlaga.

Teror je nedvomno eden od odgovorov na vprašanje, kako in zakaj je režim deloval vse do konca. Kot bomo videli, ponuja surovost zatiralske strahovlade, uperjene proti premaganim ljudstvom, ki je zdaj kot bumerang zadela samo nemško ljudstvo, enako kot izbrane »rasne sovražnike«, velik del odgovora na vprašanje, zakaj ni prišlo do revolucije od spodaj,

zakaj ni bil mogoč organiziran ljudski odpor. Glede na raven zatiranja skupaj z množičnimi premiki prebivalstva v zadnjih mesecih, revolucija od spodaj, podobna tisti ob koncu prve svetovne vojne, resnično ni bila možna. Vendar teror ne more docela razložiti sposobnosti režima za nadaljnji boj. Strahovlada namreč ni prizadevala vodilnih slojev režima in ne razloži vedenja »paladinov« režima, tako tistih, ki so delili Hitlerjevo miselnost *Somraka bogov* in so bili pripravljeni pustiti Nemčijo, da propade v plamenih, kot tistih (in teh je bilo mnogo več), ki so poskušali rešiti svojo kožo. Ne razloži nam neprekinjenega delovanja državnega uradništva tako na osrednji kot na krajevnih ravneh. In ne nazadnje, ne razloži nam pripravljenosti vermahta – vsekakor pa njegovega vodstva – za nadaljnji boj. In končno, strahovlada nam ne razloži vedenja tistih režimskih ljudi na različnih ravneh, ki so jo bili pripravljeni *izvajati* prav do zadnjega, tudi tedaj, ko zanje ni bilo več nobenega razumnega razloga.

Čeprav je po koncu hladne vojne »totalitarna« razlaga doživela nekakšno renesanso,¹⁶ njeno poudarjanje vloge strahovlade in zatiranja pri obvladovanju »totalitarne družbe« nikoli več ni pridobilo pomena, ki so jima ga pripisovali v povojnem obdobju, ko so poskušali razložiti vedenje navedenih Nemcev pod Tretjim rajhom. Nasprotno: nedavne raziskave se čedalje bolj posvečajo navdušeni podpori nemškega ljudstva nacističnemu režimu, prostovoljnemu sodelovanju z njim in sokrivdi ljudi pri početju, ki je vodilo v vojno in genocid.¹⁷ »Eno vprašanje ostaja,« je pripomnil neki nemški pisatelj. »Kaj pravzaprav nas je vodilo k temu, da smo sledili [Hitlerju] v brezno kot otroci v zgodbi o hamelinskem piskachu? Uganka ni Adolf Hitler. Mi smo uganka.«¹⁸ Takšna ugotovitev, če pustimo ob strani domnevo o prevari, predpostavlja bistveno povezanost med voditeljem in vodenimi, ki traja vse do konca.

Poudarek, ki je bil prej na družbi in režimu v opreki z njo,¹⁹ ko je veljala domneva, da je šlo za tiranijo nad pretežno oma-

hujočim, vendar ustrahovanim ljudstvom, se je premaknil na družbo v spregi s smotri režima, večinoma soglasno in sodelujočo z njegovimi rasističnimi in ekspanzionističnimi politikami, ki v polnosti stoji za njegovimi vojnimi napori. Neumorna nacistična propaganda je opravila svoj posel; šlo je za »vojno, v kateri je Hitler zmagal«, kot se je glasila že mnogo let stara razlaga.²⁰ Kot danes pogosto ugotavljajo, so nacisti ljudem uspešno vbili v glavo občutek, da so del vključujoče nacionalno-rasistične »ljudske skupnosti«, ki jo povezuje izključevanje Judov in drugih, označenih za manjvredne in ne dovolj primerne, da bi ji pripadali. To skupnost povezuje nujnost, da brani nacijo proti mogočnim sovražnikom, ki jo obkrožajo in ogrožajo njen goli obstoj.²¹ Ne glede na razočaranje in zagrenjenost velikih delov nemškega prebivalstva v zadnjih letih vojne je ostala »ljudska skupnost« nedotaknjena do bridkega konca, kot je ugotovil neki zgodovinar.²² Povrh tega je Hitlerjev režim »podkupil« nemško prebivalstvo in si zagotovil zvestobo tako, da je vzdrževal njegovo življenjsko raven s plenjenjem zasedenih ozemelj.²³ Čeprav običajno velja, da se je začela ta »enotnost« naroda krhati spričo neogibnega poraza, so trajno podporo nacizmu, ki jo je zapečatila vednost o strahotnih nemških zločinih, še vedno navajali kot pomemben razlog za to, da se je mogel Hitlerjev režim obdržati prav do konca.²⁴ »Temeljna legitimnost Tretjega rajha je ostala nedotaknjena,« trdi neki drug zgodovinar, »ker si Nemci niso mogli zamisliti sprejemljive alternative nacionalsocializmu« in so zato med vojno pokazali »znatno predanost nacionalsocializmu.« To, da so ljudje nato občutili, da jih je nacionalsocializem izdal, je sledilo iz močnega poistovetenja s Tretjim rajhom prav do njegovega dokončnega propada.²⁵ Morda predstavlja vrhunec tega interpretativnega pristopa domneva, da »je postala večina nemškega ljudstva kmalu privržena Hitlerju in so ga Nemci podpirali prav do bridkega konca leta 1945«. »Nekateri,« se priznava z namigom na neznatno manjšino, »so imeli dovolj,« vendar je »soglasna podpora, ki jo

je uživala diktatura od vsega začetka, trajala prav do konca.«²⁶
Tako se glasi razlaga.

V naslednjih poglavjih bomo predstavili mnogo dokazov, ki bodo izpodbijali to razlago. Vprašanje bo, kaj od dvojega je povzročilo, da je režim zdržal, dokler se ni Nemčija raztreščila na koščke: stopnja oblastnega nasilja ali podpora oblasti. Vendar, če niti teror niti podpora ne moreta do konca razložiti tega dejstva, katera je prava razlaga?

Nemudoma se zastavi vrsta vprašanj. Lahko se vprašamo, kako so poleg zahteve zaveznikov po »brezpogoni vdaji« drugje strateške in taktične napake zaveznikov, do katerih je nedvomno prišlo, oslabile njihove napore, da bi naglo končali vojno, in začasno okrepile samozaupanje nemških branilcev. Koliko pomena naj pripišemo tem dejavnikom? Je treba zagrizeni nemški odpor razlagati z razmerami znotraj Tretjega rajha bolj kot z ukrepi zaveznikov? Kako naj, na primer, ocenimo pomen dejstva, da nacistični voditelji niso mogli ničesar izgubiti, če so se še naprej bojevali, ker so v vsakem primeru »požgali svoje čolne«? Kakšen učinek je dejansko imelo neznansko povečanje pooblastil nacistične stranke v sklepnem obdobju vojne z namenom obuditi duha »borbenih let« pred letom 1933? Kako je visoko usposobljeno in učinkovito državno uradništvo kljub čedalje hujšemu in na koncu prevladujočemu neredu vplivalo na zmožnost učinkovitega odpora? Kako močno je strah pred Rdečo armado spodbujal boj do konca? Zakaj so se nemški častniki, posebno generali na ključnih poveljniških položajih, pripravljali na nadaljnji boj, čeprav so vedeli, kako jalov je nadaljnji boj in kako nesmiselne ukaze prejemajo? In kako pomembno vlogo so odigrali vodilni nacisti pod Hitlerjem – še posebej ključni kvadrumvirat Bormann, Himmler, Goebbels in Speer – skupaj s provincialnimi podkralji, gavljatjerji, ko so zagotavljali, da je mogoče vojne napore nadaljevati kljub prevladujoči in na koncu porazni premoči, dokler se ni režim sesul v vrtincu vojaškega poraza? Še posebej, kako pomembna je bila vloga

Speera, ki je še naprej premagoval velikanske ovire in vermahtu dobavljal orožje? In nazadnje, čeprav daleč od tega, da bi bilo najmanj pomembno, kakšno vlogo je odigral Hitler in kako trajno so bile z njim spojene nemške elite oblasti?

Preprost – čeprav samoumevno neustrezen – odgovor na vprašanje, kako in zakaj je Nemčija zdržala do bridkega konca, je, da je Hitler odločno in vsakokrat zavračal kakršnokoli misel na kapitulacijo; tako ni bilo nobene alternative nadaljnjemu boju. Še zakopan v svojem bunkerju, ko so se mu meje realnosti in domišljije že zabrisale, je zadrževal oblast v svojih rokah vse do samomora 30. aprila 1945. Osrednje načelo njegove »kariere« je bilo maščevanje za ponižanje naroda leta 1918; bolečina poraza 1918 je bila globoko zakoreninjena v njegovi duševnosti.²⁷ Pogostoma in vztrajno je poudarjal, da se leto 1918 ne bo ponovilo; nobene različice »strahopetne« kapitulacije ob koncu prve svetovne vojne ne bo. Zanj je bilo neskončno bolj častno uničenje v boju do zadnjega v skladu s skoraj mitološkim vojaškim častnim kodeksom borbe do zadnje krogle. Tako bi se za prihodnost ohranila legenda o pogumu, ločena od obupa poraženih, predvsem pa bi se v zgodovini ohranilo njegovo edinstveno, samooklicano junaško izročilo; to je bilo v njegovih predstavah neskončno bolj častno kot pogajanja o »sramotni« vdaji. Ker po porazu zanj osebno ni bilo prihodnosti, se mu ni bilo težko odločiti za samomor. Vendar ni nameraval uničiti le sebe. Uničenje je namenil tudi svojemu narodu in svoji deželi. Nemško ljudstvo ga je, kot je na to gledal on, pustilo na cedilu in se ni izkazalo za vredno njegovega vodenja. Nemci so bili pogrešljivi. Kot mu je dopovedoval njegov pošastni ego, je bilo brez njega vse pogrešljivo. V njegovem grobo dualističnem načinu razmišljanja sta vedno obstajala le zmaga ali uničenje in neomajno je sledil svoji logiki.

Hitlerjeva osrednja vloga v nagonskem samouničevanju Nemčije, ko se je rajh sesuval, je bila samoumevna. To, da je ohranil oblast, je predvsem izključevalo vse možnosti, da bi si

izpogajali pot iz vedno hujše morije in uničenja, možnosti, ki bi jih tako radi preverili njegovi paladini. Vendar se ob tem znova zastavi vprašanje: zakaj je lahko ostal na oblasti? Zakaj so njegove ukaze še vedno ubogali, čeprav je bilo vsem okoli njega jasno, da jih vleče s seboj v brezno, svojo deželo pa v pogubo? Če sprejememo dejstvo, da je bil Hitler samouničevalen posameznik, zakaj so mu vodilne elite pod njim, vojaški, stranka, vlada, dopustile, da je zaprl vse razumne izhodne poti? Zakaj po izjalovljenem udaru julija 1944 nihče ni niti poskušal omajati Hitlerjeve odločenosti za nadaljevanje vojne? Zakaj so mu bili podrejeni nacistični voditelji in vojaški poveljniki voljni slediti v pogubo, vse do popolnega uničenja rajha? Ni šlo za to, da bi mu tudi sami želeli slediti s sveta. Kakor hitro je bil Hitler mrtev, so naredili vse, kar so mogli, da jih ne bi povleklo v brezno. Skoraj vsi nacistični voditelji so pobegnili in jih nikakor ni mikalo, da bi se po Hitlerjevem zgledu sami pokončali. Vojaški poveljniki so v naglem zaporedju drug za drugim ponujali delne kapitulacije in se bojevali le še toliko, da so kolikor mogoče mnogo svojih mož spravili do zahodnih zasedbenih območij in proč od Rdeče armade. Nekateri so si predstavljali, da bodo v prihodnosti mogli služiti zahodnim zaveznikom.

Do popolne kapitulacije je prišlo le teden dni po zadnjem dejanju drame v bunkerju. Naglo ji je sledil lov na razkropljene bežeče nacistе, ki se zdaj niso imeli več za kaj bojevati. Okupacija se je začela s popisovanjem uničenja in poskusi, da bi vzpostavili nove oblike in merila vladanja. Hitler je bil torej brez dvoma do zadnjega ključni dejavnik. Vendar se je njegova oblast lahko obdržala tako dolgo le zato, ker so jo drugi podpirali, ker se ji niso hoteli ali mogli zoperstaviti.

Problem je torej segal onkraj Hitlerjeve neukrotljive osebnosti in njegovega neomajnega vztrajanja pri nesmiselno polarizirani dogmi o popolni zmagi ali popolnem propadu. Dejansko je šlo za samo naravo Hitlerjeve vladavine ter

strukture in miselnost, večinoma znotraj oblastne elite, ki so omogočale njen obstoj.

Hitlerjevo diktaturo najprimerneje označuje izraz »karizmatično vodenje«.²⁸ Po zgradbi je v nekaterih pogledih spominjala na sodobno obliko absolutistične monarhije. Podobno kot absolutistični vladarji je bil Hitler obkrožen s prilizujočimi se dvorjani (njegov »dvor« sicer ni premogel sijaja Versaillesa ali Sanssoucija); odvisen je bil od satrapov in pokrajinskih veljakov, ki jih je nanj vezala osebna vdanost; ti so sledili smernicam in skrbeli za izpolnjevanje njegovih ukazov. Zanašal se je tudi na feldmaršale, ki jim je zaupal. Vodili so njegove vojne in on jih je bogato nagrajeval z obilnimi denarnimi darili ter posestmi. Podobnost pa naglo zbledi, ko vključimo bistvene prvine sodobne države – zamočan uradniški aparat in mehanizme za ustvarjanje javne podpore in nadzora nad ljudmi (ti so bili pretežno v rokah edine dovoljene stranke). Pomemben del te zgradbe je bil ključen za vzdrževanje Hitlerjeve osebne veljave; podeljeval mu je nedotakljivost in skoraj božanski status ter ga dvigoval nad vse institucije nacistične države: to je bila plebiscitarna množična podpora, vzpostavljena ob pomoči propagande ob hkratnem zatiranju. Četudi je bila ta podoba umetno ustvarjena, ne moremo dvomiti o Hitlerjevi resnični in neznanski priljubljenosti med širokimi nemškimi ljudskimi množicami, ki je trajala do sredine vojnih let. Vendar vse kaže na to, da je začela po prvi ruski zimi leta 1941 ta priljubljenost slabeti, od naslednje zime – zime stalingrajskega poraza, za katerega so mu ljudje pripisovali neposredno odgovornost – pa je strmo upadala. Hitlerjevo »karizmo« je dokončno spodkopal preobrat, ko se je začelo v vojni kazati slabo in so se drug za drugim vrstili porazi.

Strukturno pa se njegova »karizmatična vladavina« še zdaleč ni končala. Celo v primerjavi z drugimi avtoritarnimi režimi je šlo v Hitlerjevem primeru za skrajno obliko osebne oblasti, in to že od vsega začetka leta 1933. Nobenega politbiroja,

vojnega sveta, vladnega kabineta (po letu 1938), senata ali ministrskega sveta ni bilo, da bi posredoval ali obrzdal njegovo oblast. Ničesar podobnega na primer Velikemu fašističnemu svetu, ki je sprožil postopek odstavitve Mussolinija leta 1943. Bistveno znamenje te poosebljene »karizmatične vladavine« sta bili že od začetka erozija in drobitev vladnega ustroja. Sredi leta 1944, ko se začne ta knjiga – v trenutku hudega pretresa in notranjega preurejanja neposredno po izjalovljenem bombnem atantatu 20. julija 1944 – se je ta proces drobitve še močno razširil in okreplil. Nobeno enotno telo ni več ogrožalo Hitlerja. Drugače povedano, strukture in miselnost »karizmatične vladavine« so delovale dalje tudi, ko je Hitlerjeva priljubljenost strmoglavila. V glavnem jih sicer ni več poganjala slepa vera v Hitlerja. Za nacistične veljake je bil pomembnejši občutek, da brez Hitlerja nimajo prihodnosti. Šlo je za močno negativno vez: njihove usode so bile neločljivo povezane med seboj. To je bila vdanost tistih, ki so skupaj požgali svoje ladje in zdaj niso več imeli rešilne poti. Mnogim, ki so postali do nacizma mlačni, če ne že kar docela sovražni, je bilo pogosto skoraj nemogoče ločiti podporo Hitlerju in njegovemu režimu od domoljubne odločenosti, da bodo pomagali preprečiti poraz in tujo okupacijo. Navsezadnje je Hitler poosebljal fanatično obrambo rajha. Odstraniti Hitlerja (kot so to poskušali leta 1944) bi moglo pomeniti, kar so mnogi tudi verjeli, ponovitev bajke o vbodljaju z nožem v hrbet iz leta 1918. Povrhu tega je imel diktator še vedno na razpolago nadvse brezobziren aparat prisile in zatiranja, kar so vsi vedeli. Obnašanje večine je samoumevno usmerjal strah (ali vsaj skrajna previdnost). Tudi najvišji v državi so vedeli, da morajo postopati previdno. Kakršnikoli že so bili motivi, učinek je bil enak: Hitlerjeva oblast je vzdržala prav do konca.

Ko se je konec približeval in se je osrednja oblast skoraj popolnoma razsula, so odločitve o življenju in smrti prehajale čedalje nižje po hierarhiji na pokrajinsko, okrožno in krajevno stopnjo, dokler posamezniki, kakršen je bil vojaški

poveljnik v Ansbachu, niso dobili v roke docela svojevoljne in morilske izvršne oblasti. Vendar ta radikalizacija pri koreninah, ki je sicer bistveno pripomogla k čedalje hujšemu brezumju zadnjega obdobja vojne, ne bi bila možna brez spodbude, odobritve in »uzakonitve« od zgoraj, od vodstva režima, ki v svojih smrtnih krčih ni imel nobenega notranjega nasprotnika.

Ko poskušamo odgovoriti na vprašanje, kako in zakaj je režim vzdržal do popolnega uničenja, se vse vrti okoli mehanizmov in miselnosti »karizmatičnega vodenja«. Če ta pristop povežemo s skrbnim pregledom odzivanja običajnih Nemcev na naglo bližajoči se armagedon, bomo morda prišli do niansiranih odgovorov, zakaj se je lahko nacistična vlada vina obdržala in delovala do konca.

37 ■

Naslednja poglavja sledijo časovnemu poteku, začenši s časom neposredno po izjalovljenem bombnem atentatu 20. julija 1944 – ta predstavlja zarezo v oblastnih strukturah Tretjega rajha – do kapitulacije 8. maja 1945. Pripovedni pristop bo z združevanjem zgodovine struktur in zgodovine miselnosti ter pogledom na nemško družbo od zgoraj in od spodaj omogočil natančno upodobitev stopenj dramskega razpleta propadanja režima, hkrati z njegovo presenetljivo odpornostjo in krčevito kljubovalnostjo v podpori čedalje bolj brezupno založeni stvari. Pozornost je usmerjena izključno na Nemčijo – kar so mislili, načrtovali in počeli zavezniki, ki jih je pogosto zmedla nemška odločenost, da se borijo dalje v brezupnih okoliščinah, ni del analize. Početje zaveznikov je sicer bistveno uravnavalo potek vojne in dogodki na bojiščih na različnih vojnih prizoriščih so bili konec koncev odločilni. Vendar to ni vojaška zgodovina in odločilne stopnje prodora zaveznikov v Nemčijo z vzhoda in zahoda so na kratko povzete predvsem kot okvir za nadaljnje ugotovitve.

Glede na to, da poznamo konec zgodbe, se težko izognemo vprašanju, kako da sodobniki niso predvideli neogibnega, kot se kaže nam za nazaj: da je bila vojna kratko malo izgubljena

vsaj od trenutka, ko so poleti 1944 zahodni zavezniki utrdili svoja mostišča v Franciji in je Rdeča armada prodrla globoko v Poljsko. Vendar oni presenetljivo dolgo tega niso videli tako. Seveda so vedeli, da so veliki upi iz let 1941–1942 neuresničljivi. Vendar je nemško vodstvo, ne le Hitler, mislilo, da je mogoče z vojno še vedno kaj pridobiti. Moč volje in popolna mobilizacija vseh sil, so menili, bi spopad lahko podaljšali do nastopa novih »čudežnih orožij«. Vojne napore bi lahko prenašali, dokler si ne bi zavezniki zaradi čedalje večjih izgub oziroma zastojev ali porazov na bojiščih začeli prizadevati za pogajanja. Prišlo bi do razdora med zahodnimi in vzhodnimi zavezniki in Nemčija bi še vedno lahko obdržala nekaj svojih ozemeljskih pridobitev ter se morda z zahodno pomočjo obrnila proti skupnemu sovražniku, sovjetskemu komunizmu. Takšni upi in utvare so sicer navdajali vedno manj Nemcev (posebno po tem, ko je Rdeča armada konec januarja 1945 prodrla do Odre), vendar so ostali živi skoraj do konca. Tako so se celo v zadnjem, strahotnem obdobju, sredi smrti in razdejanja spričo velikanske premoči nasprotnika, boji nadaljevali med čedalje pogostejšimi lokalnimi polomi, odpor pa je poganjala vedno bolj nerazumna in samonapajajoča se rušilna energija.

Razložiti, kako je moglo priti do tega – kako je mogel režim, ki ga je z vseh strani trgalo na koščke, delovati, dokler ni bila Rdeča armada na vseh vladnih pisarnah – je namen te knjige.